

De broedvogels van Engbertsdijksvenen

2022

Geert Euverman

Vooraf

In zijn jonge jaren liep mijn vriend zo vanuit huis het veen in, hij woonde aan de rand ervan. Nu jaren later kan dat weer: hij heeft samen met zijn vrouw een nieuwe woning gebouwd, weer op een steenworp afstand van het veen. Hun erf wordt helemaal ingericht als hun eigen stukje natuur, in het tweede jaar broedde er al een stel Patrijzen tussen de zonnepanelen.

Wanneer het maar even kan lopen ze een rondje door het veen. Maar dat is toch niet hetzelfde als dat struinen van vroeger. Of hij niet een keer mee kon, voor de broedvogels. Graag, wat mij betreft, want zijn oren doen het veel beter dan mijn eigen. Dat had ik allang gemerkt. Neem ik de camera mee zei hij, misschien zien we wel zwijnen. Zou kunnen zei ik, maar ik zie ze soms in een heel jaar niet. We spraken af op een zondagmorgen, maar hij had de topografie nog niet helemaal onder de knie, hij stond in het donker op de verkeerde plek te wachten. Intussen vroeg ik mij af waar hij bleef, met zicht op een enorm zwijn, op een verhoging tussen het Pijpenstro. Toen hij aangekomen was, was het zwijn intussen opgegaan in de vegetatie. Jammer.

We liepen door tot aan de plek waar tot voor een paar jaar nog de schaapskooi stond. Hier was hij in zijn jonge jaren kind aan huis, bij de hut van de oude vervener. Nu moest hij zich helemaal opnieuw oriënteren, alles is er anders geworden. Plots zagen we vlakbij wat groots en donkers bewegen: zwijnen, wroetend op een dam! Het jongetje in hem werd weer wakker, op handen en voeten ging het door de bramen, steeds dichterbij. Toen klapte ik een paar keer in mijn handen, het had lang genoeg geduurd, we kwamen hier immers wel om vogels te tellen. Weg zwijnen. Wij liepen ons rondje verder af, waarbij we onderweg nog weer eens op een stel varkens stuitten.

We zagen voor hem nieuwe beelden als baltsende Kleine plevieren, en hij voegde na een paar keer luisteren de zang van de Boomleeuwerik toe bij de soorten die hij allang kent. We zijn nog een paar keer vaker geweest. Intussen kwamen er een vacature bij de tellers, in de kavel waar hij praktisch tegenaan woont. Dat zou wat voor jou wezen zei ik. Het leek hem prachtig, als hij maar wat hulp zou krijgen in het begin. Dat spreekt vanzelf, en ik gaf hem alvast de oranje Sovon-armband. Hij was net zo verguld met dat lapje stof als een meisje met een nieuwe bikini.

Vanaf dit voorjaar is hij broedvogelteller voor Sovon, in het domein van zijn jeugd.

In de Engbertsdijksvennen is het begonnen, op mijn vijftiende, zestiende, mijn negentiende: het jagen met mijn ogen op vogels. Nog altijd hoor ik het krijsen van de honderden zwarte sterns, die hier eens broedden. De spotlach van de groene specht weerklinkt in het voorjaar. De roep van kol- of rietganzen hoog in de winterse lucht vergeet ik niet. Ik zie weer tussen de takken opeens de rode borst van de goudvink of betrap de winterkoning diep in het struikgewas, vertrouwend op zijn schutkleur. Schuwe waterrallen sluipen langs het moeras, stappen behoedzaam op de stugge groei van waterplanten. Een vlucht wulpen trekt voorbij. In mijn veldboek met waarnemingen schrijf ik soorten op als klapekster, roodborsttapuit, nachtzwaluw en gekraagde roodstaart.

Uit: De Valk, Kester Freriks

Onderzoeksmethode

Ook in 2022 is Engbertsdijksvenen weer in zijn geheel op broedvogels geïnventariseerd, volgens de beproefde methode.

Dit jaar kon dat voor het eerst weer zonder de Covid-19 beperkingen.

Voor het inventarisatiewerk is het gebied nog steeds verdeeld in tien vakken, elk met eigen vaste tellers. De minimum inspanning die van elke teller gevraagd wordt zijn vijf bezoeken, te beginnen in het eerste weekeind van april, en dan om de veertien dagen. Dit schema is al jaren hetzelfde, en vanaf het begin vooral gericht op de watervogels. Omdat nu een veel bredere reeks vogels gevolgd wordt, is het seizoen veel verder gerekt. Daarom wordt het tellen aangevuld met deelbezoeken voor soorten die met de standaardbezoeken deels gemist zullen worden. Voor ganzen moet je bijvoorbeeld alvast een keer eerder het veld in, een heel aantal andere soorten kun je hoogzomer nog treffen. De resultaten worden ingevoerd in Avimap, het programma van Sovon dat uit deze gegevens het aantal territoria destilleert. De waarnemingen uit de standaardbezoeken zijn aangevuld met de resultaten voor specifieke late soorten als Nachtzwaluw en Grauwe klauwier. Alles wat bij deze extra rondjes als 'bijvangst' is genoteerd wordt eveneens alsnog ingevoerd in Avimap. Verder is waarneming.nl uitgeplozen op bruikbare meldingen door de vele bezoekers van Engbertsdijksvenen. Dit alles leidt dan tot de bijgevoegde tabel.

De meeste soorten uit deze selectie worden jaarlijks geteld. Sommige omdat ze gevraagd worden voor het SNL (Subsidiestelsel Natuur en Landschap), of gewoon omdat het ze niet goed vergaat, en we dat wel willen bijhouden. Ook een aantal op zich niet schaarse, maar voor het veen niet algemene soorten houden we bij. Het komt er nu op neer, dat slechts een paar algemene en voor het veen minder specifieke soorten niet worden geteld.

Een uitzondering is de Weide van Overesch, een al tientallen jaren begraasd deelgebied. Dit is al vanaf 1986 een BMP (Broedvogel Monitoring Project) voor alle soorten, en geeft een mooie referentie voor ook deze algemene soorten. De aantallen uit dit deelgebied zijn een mooie aanvulling op wat de veranderingen in het landschap teweegbrengen.

Het veen in de broedtijd

De inrichting

Het grootste deel van het verwijderen van de berkenopslag is nu wel achter de rug. De grotendeels kale vlaktes die achterbleven raakten meteen weer begroeid, wat een flinke aderlating betekende voor de groep boerenlandvogels.

Ook dit voorjaar gingen we in met grote delen plasdras, vooral door de regen die de februaristormen meebrachten. Daarna volgden weer een paar droge perioden, waardoor vooral de plassen in de buitenranden van het veen in hoog tempo opdroogden en verdwenen. Waarschijnlijk zijn door deze steeds wisselende omstandigheden deze plassen maar van weinig waarde als foerageermogelijkheid. Plassen die pas in het winterseizoen ontstaan, zullen immers maar weinig prooien kunnen bevatten. Het water in de compartimenten van de veenrug blijkt ook nu weer veel robuuster, de verdamping en wegzijging is hier duidelijk veel minder.

De aanblik van het veen na alle ingrepen wordt steeds eenvormiger: grote oppervlaktes Pijpenstrootjes met her en der gespaarde bomen en boomgroepjes. Vooral door de verspreide dennen krijg je het beeld van een Afrikaanse savanne.

De nieuwe weidsheid is even wennen, zeker voor wie het beeld van net na het stoppen van de vervening niet heeft gekend. De laatste turf is echter nog maar een kleine veertig jaar geleden afgevoerd, wat aangeeft hoe snel daarna de verbossing is gegaan. Het rigoureuze verwijderen van de bosopslag heeft achteraf wel een minder fraaie effect gehad. Zeker voor het oog: waar Staatsbosbeheer tot voor kort trots kon stellen dat je, op een paar kerktorens na, nergens een menselijke activiteit kon zien is dat nu helaas wel anders. Vooral het weghalen van de opgaande bosrand aan de noordoostkant van het reservaat is achteraf een misser gebleken. Je ziet nu van kilometers afstand het verkeer op de drukke weg van Kloosterhaar naar Tubbergen, zeker in het donker heel storend. Daar komt nog een onverwacht neveneffect bij, want ook het oor wordt niet gespaard. Vooral in de vroege ochtend is het verkeersgeluid op werkdagen zo overheersend, dat het inventariseren in het aangrenzende deel alleen maar meer op zondagochtend gedaan kan worden.

Het weer in de voorgaande winter

Met een gemiddelde temperatuur van 5,8 °C tegen 3,9 °C normaal was de winter zeer zacht. De winter komt op de zesde plaats van zachte winters sinds 1901. De vijf zachtste winters vonden allemaal vanaf 1990 plaats. December was met 5,4 °C tegen 4,2 °C normaal zacht. Januari verliep met 5,3 °C tegen 3,6 °C zeer zacht. Februari was met 6,8 °C tegen 3,9 °C nog zachter, daarmee raakte de winter nog verder uit beeld. In De Bilt vroomde het op 21 dagen, normaal zijn dat bijna 35 dagen. Er waren geen ijsdagen, normaal is 6. Sneeuw van betekenis viel er niet. In de avond van 6 december viel op de Veluwe en in het oosten een paar cm.

Van 16 tot en met 21 februari kregen we te maken met drie stormen. Het hoogtepunt was op 18 februari met storm Eunice. Deze veroorzaakte aan de kust enige tijd een zware westerstorm met windstoten tot ongeveer 130 km/uur. Het was de zwaarste storm sinds 1990. December en januari waren met 49 en 58 mm tegen 75 en 68 mm normaal duidelijk droger dan normaal. Februari was met 107 tegen 56 mm normaal zeer nat. In het noorden was de winter het natst, met in Hoogeveen 288 mm.

De winter als geheel was aan de natte kant met landelijk gemiddeld 214 millimeter tegen 204 millimeter normaal.

Het weer in de lente

De lente was zeer zonnig en droog, ook al viel in april en mei een normale hoeveelheid neerslag.

Met een gemiddelde temperatuur van 10,2 °C tegen een langjarig gemiddelde van 9,9 °C was de lente aan de zachte kant. De lente kende gemiddeld over het land ongeveer 104 mm neerslag tegen het langjarig gemiddelde van 148 mm. Maart was zeer droog, tot aan de laatste dag zou die zelfs recorddroog geweest zijn. Op 31 maart viel er echter landelijk gemiddeld 10 mm, waarvan het merendeel in de vorm van (natte) sneeuw. Ook op 1 april vormde zich nog een sneeuwdek. In april viel vrijwel alle neerslag aan het begin, en in mei juist in de tweede helft van de maand, waardoor de lente een lange vrijwel droge periode kende. Ondanks de neerslag van eind mei behoort het landelijk gemiddelde neerslagtekort aan het einde van de lente nog bij de 5% droogste jaren.

De lente was zeer zonnig met over het land gemiddeld 722 uren zon tegen 567 uur normaal. Maart was de zonnigste maart sinds het begin van de metingen. Ook april en mei waren zonnig. De laagste temperatuur van de lente werd 7 maart in Deelen bereikt: -6,6 °C. Op 12 april kwam het in een groot deel van het land tot een warme dag (20 °C of meer) en werd op station Twenthe met 22,6 °C de hoogste temperatuur van de maand bereikt. Op 15 mei kwam de temperatuur voor het eerst in De Bilt op 25,0 °C en daarmee was de eerste zomerse dag van het jaar een feit. Op 19 mei bereikte de temperatuur in het zuidoosten van het land tropische waarden. In Beek werd het die dag 31,3 °C, de hoogste temperatuur van dit seizoen. Het landelijk gemiddelde neerslagtekort aan het einde van de lente was zeer hoog en bedroeg aan het einde van de maand 105 mm, normaal is dat ongeveer 60 mm. De zomer die volgde was de op twee na warmste sinds 1901, het begin van onze metingen.

De vogels

Overzicht

Bij de ganzen en eenden waren geen grote veranderingen in het aantal gevonden territoria. Hier vielen wel de aantallen Grauwe gans op. Zowel letterlijk in het open veld, als met het totaal. Met de 66 territoria van dit jaar tikten ze hun topjaren aan. Dat zegt overigens zo goed als zeker niets over hun broedsucces, het betroffen voornamelijk waarnemingen van paren. Er werden opmerkelijk weinig nesten en paren met kuikens gemeld. Meest succesvol zijn ze op nestplaatsen omringd door water. Zeker op droogvallende plaatsen zullen broedende vogels overlopen zijn door Wilde zwijnen of Vossen. Dat zal ook voor de overige broedvogels van dit soort plaatsen opgaan, alleen valt dat minder op. Bij de ganzen was in ieder geval één gemengd paar van een 'halve' Canadees, met een vrouwtje Grauwe gans. Dit paar is dit jaar apart in het overzicht opgenomen, samen met een mengpaar Canadees met Grauwe gans van 2016. Mogelijk is die halve Canadees wel een nakomeling van dit paar.

Van de eenden was de Wilde eend stabiel, wat momenteel al een opsteker is voor deze landelijk achteruitgaande soort. Daarentegen liet de Krakeend de opgaande lijn los, wat juist in tegenstelling is tot de trend. Kuifeenden bleven ook dit jaar weer schaars al zijn ze niet verder in aantal teruggelopen. Het is echter maar een kwart van de aantallen van nog maar twintig jaar geleden. Landelijk gezien blijven ze echter stabiel, hun terugloop zal toch met het aanbod van voedsel in de waterplassen te maken hebben. Hetzelfde zal opgaan voor de Tafeleend, nu voor het derde jaar achtereen geen broedvogel meer.

Waterrallen krabbelden weer wat op, na een paar jaar achteruitgang zijn ze weer op het niveau van een jaar of vijf geleden. Kleine plevieren haalden met zeven territoria de hoogste score ooit. De Houtsnip, waarvan de trend een paar jaar gek genoeg toenam terwijl de oppervlakte bos steeds minder werd is nu met slechts twee territoria bijna terug bij af. De Kokmeeuwen waren dit jaar vrijwel afwezig. Mogelijk zijn ze wijzer geworden nadat al een paar seizoenen achter elkaar het water rondom hun kolonie zienderogen slonk..

Bijzonder waren dit jaar ook de uilen, met van vier soorten een territorium. Plus daarbij een intrigerende vondst van een veer van een Oehoe. De bijbehorende vogel is dit jaar juist niet gezien, in de jaren ervoor een enkele keer. IJsvogels lieten dit jaar de steilwandjes in het kanaal ongemoeid, waarmee hun reeks van acht jaar op rij stopte. Het was toch altijd al opmerkelijk dat ze in het steeds troebeler water aan vis konden komen.

De vogels van het oudere bos hielden prima stand, met bijvoorbeeld nog steeds vier soorten spechten. Wonderlijk genoeg bereikte de Kleine bonte specht het hoogst aantal territoria ooit! Het totaal aantal territoria van deze vier spechten is zelfs het hoogste ooit, wat toch helemaal niet lijkt te passen bij de rigoureuze kaalslag in het veen. Maar de meest ontwikkelde bosgedeelten zijn en blijven gespaard, en daar vind je ze nu dan ook het meest. Daar komt bij dat de Grote bonte zich regelmatig ver in het open terrein durft te wagen om te foerageren op achtergebleven dood hout. Jammer genoeg gaat het behoud niet op voor de Wielewaal, die zich helemaal heeft teruggetrokken aan de uiterste buitenranden van het veen. Wel weer spectaculair was de eerste zekere broedpoging van het stel Raven dat hier al jaren aanstalten maakte. Het maakt in ieder geval de waarde van dit overgebleven bos helder.

Het alsmaar opener wordend landschap blijkt voor Blauwborsten en Roodborsttapuiten geen probleem, integendeel. Ze maken gretig gebruik van de bramen, die zich na een klepelbeurt in sneltreinvaart hergroeperen. Hetzelfde geldt voor Grasmussen, Roodborsttapuiten en Kneutjes. Het loont zeer om bij een grotere pluk bramen een tijdje stil te blijven zitten, om je te laten verrassen met wat er nou weer uit komt.

Over hoogvliegers gesproken: Boomleeuweriken doen het landelijk goed, het veen is daarop geen uitzondering, ze haalden hun hoogste stand ooit. Staartmezen lieten zich ook weer meer zien dan in voorgaande jaren, ze bevinden zich weer op hun 'normale' niveau, wat een opsteker is voor deze soort die landelijk in het rood staat. Vermeldenswaard is het gemengde paar van een gewone met een Witkopstaartmees. In maart werden ze bezig gezien met nestbouw, beide ouders zijn later nog voerend gezien bij het nest.

Bonte vliegenvangers deden het ook prima, ook alweer zo'n soort die zich goed weet te redden met het overgebleven bos.

Zorgelijk is dan wel weer de Geelgors, met het laagste voorkomen ooit.

De soorten

Hieronder een overzicht van de meest noemenswaardige voorkomens, waaronder de meeste RL- soorten.

In de tabel bij dit verslag is een kolom opgenomen waaraan je de landelijke trend per soort kunt aflezen. Het is opvallend te zien dat er zoveel vogelsoorten in het veen broeden, die het landelijk gezien niet voor de wind gaat. Het maakt het belang van Engbertsdijksvennen nog weer eens extra helder.

Slobeend   8   RL Kwetsbaar

Slobeenden kenden weer een matig seizoen. Ze werden het meest gezien op de grote plassen aan de oostkant van het veen, en op de centrale veenrug. Hier hebben ze dan in ieder geval geen last van droogvallende nestgelegenheden, maar het lijkt ze niet te hebben geholpen aan een succesvolle broedpoging. Alle territoria zijn alleen maar op paarwaarnemingen gebaseerd.

Wilde eend   59

Deze is nog steeds hard op weg naar een Rode Lijst kwalificatie, de stand blijft teruglopen. De WBE Vriezenveen heeft deze trend ook onderkend, en heeft twee jaar geleden een groot aantal broedkorven voor ze geplaatst. Of dat een succesvolle bijdrage aan de instandhouding is moet nog blijken. Na de eerste signalen over de terugloop van deze eend heeft de Telgroep besloten ook deze mee te nemen in de tellingen. Daaruit blijkt dat ze in het veen de laatste zes jaar stabiel blijven. Overigens blijkt uit het jaarverslag 2021 van de Faunabeheereenheid Overijssel dat deze WBE er 211 heeft geschoten. Dat schiet niet op.

Zomertaling   1   RL Bedreigd

Weliswaar nog één territorium, maar slechts op basis van twee waarnemingen van een volwassen exemplaar. En dat dan ook nog op de plas voor het kijkscherm in zuid, één van de best bekeken plekken. Het lijkt erop dat deze mooie eend zijn dieprode status ook hier zeer aan het waarmaken is.

Wintertaling   41   RL Kwetsbaar

Nog een eend die het landelijk gezien moeilijk heeft. Hier in Engbertsdijksvennen blijven ze gelukkig al een reeks van jaren stabiel. Maar aan de aantallen van een jaar of dertig geleden, toen altijd rond de honderd, kun je alleen maar met weemoed terugdenken.

Fazant   11

Voor de afwisseling eens een keer aandacht aan deze hoender, die het officieel moet doen met de kwalificatie: escape. Ook al ben je de zoveelste generatie sinds de Romeinen ze hier hebben losgelaten. In Engbertsdijksvennen doen ze wat we graag van de Patrijs hadden gezien: ze doen het hier verbazend goed. Dit in tegenstelling tot hun landelijk voorkomen. Ze voelen zich hier zeer thuis in de verruigde vroegere landbouw landbouwpercelen. Het doet denken aan vroeger jaren, toen ze nog volop uitgezet werden voor de jacht. Dat zal hier niet aan de orde wezen, maar of deze populatie dan wel spontaan is lijkt ook niet waarschijnlijk. Dit gezien de stuk of tien hanen die hier even samen werden gezien. Later waren ze veel meer verspreid, en zullen ze ook zeker gebroed hebben. Aan de oostkant van het veen werd in ieder geval een gepredeerde hen gevonden op de waarschijnlijke nestplek.

Geoorde fuut   0   Doelsoort Natura 2000

Het zat eraan te komen, de laatste jaren was het toch al schrappen met de waarnemingen om nog aan een territorium te komen. Dit jaar zijn ze op een paar losse waarnemingen na, helemaal afwezig. Hiermee is aan een vrijwel ononderbroken reeks van een jaar of dertig een eind gekomen aan hun voorkomen als broedvogel. Jammer, het was toch een iconische soort voor het veen. Als Doelsoort voor het veen heeft de tijd ze ingehaald: hoewel ze in de balans van Sovon nog bij de groep heidevogels staat, zijn ze veel meer een soort van rijkere omstandigheden geworden.

En daar doen ze het gelukkig goed, dat weegt toch wat op tegen het verlies voor het veen. De teloorgang van hun vaste begeleiders de Kokmeeuw zal hen ook vast niet hebben geholpen.

Porseleinhoen   0   RL Kwetsbaar

Een soort waar je geen peil op kunt trekken. Hoewel zeker in het begin van het seizoen de terreinomstandigheden geheel vergelijkbaar waren met die van voorgaand voorjaar, werd dit keer geen enkele keer de 'zwiep' van hen gehoord. De drie van toen waren een eenmalige ervaring, helaas.

Kraanvogel   1   RL Gevoelig

Kraanvogels, je kunt niet zeggen dat het geen volhouders zijn. Nu al twaalf jaar aaneen doen ze met één of twee paar een poging tot broeden. Zo ook dit voorjaar weer: al op 3 maart werd een, of waarschijnlijk het, paar baltsend gezien in de buurt van hun vertrouwde plek. Op 19 maart waren ze daar nog, maar nu met nog een andere volwassen vogel. Daarna werd duidelijk dat er weer een bewoond nest was, met in de buurt steeds een waakzame vogel. Op 26 april echter zag de eigenaar bij een controle van zijn vee, een hevig geagiteerde Kraanvogel, nu aan de westkant van het veen. Een dag later werden twee vogels rustig foeragerend gezien buiten het veen. Weer geen jongen dus er werd gezocht naar het nest om te kijken wat daar verkeerd gegaan kon wezen. Dat viel nog niet mee, maar een nieuwe poging werd uitgesteld: op 30 april landden twee kranen exact op de nestlocatie. Daarna werden ze nog een paar keer gezien, zonder dat meteen iets op broedden leek. Tot 20 juni: de tellers van het aangrenzende gebied meldden: *'We treffen een waaks rondstappende paartje Kraanvogels. Ze vliegen niet weg maar blijven alarmerend rondstappen'*. Even later: *'Minimaal 1 jong, we denken 2! Goed kunnen zien, mooi bruin pakje'*. Dat was ook de laatste keer dat de jongen zijn gezien. De Kraanvogels werden de dagen erna af en toe wel gezien maar de vegetatie hield eventuele jongen onzichtbaar.

Maar op 8 juli het bericht: *'er komen nu twee kranen vanuit het oosten aanvliegen. De jongen hebben het dus waarschijnlijk niet gered'*.

Kievit   **16**   **Oranje lijst: potentiële kandidaat RL**

Voor de Kieviten waren de grote vlaktes pas geklepeld Pijpenstrootje met kale delen en jong gras vorig jaar een kortdurend feestje. Na één seizoen vind je hier nu weer een overjarige, hogere vegetatie. Waar ze nog wel schik in hadden waren delen met droogvallende plasdras situaties. Hier broedden ze ook met succes, gezien de alarmerende vogels. Vanaf het pad naar de Pluus kon je halverwege juni nog genieten van ouders met kuikens.

Kleine plevier   **7**

Van dezelfde situaties waar de Kieviten zich nog thuis voelden, de droogvallende plasdras, profiteerden ook Kleine plevieren. Deze haalden met zeven territoria hun beste resultaat ooit! De kuikens hiervan zijn haast niet in het vizier te krijgen, maar alarmerende vogels doen vermoeden dat er zeker enkele met succes hebben gebroed.

Watersnip   **2**   **RL Bedreigd**

Nog zo'n vogel van het ouderwetse boerenland, die vorig jaar een mooie opleving te zien gaf. Maar ook deze kon hier dit jaar niet meer vinden wat ze zochten. Wat voor een mens op het oog niet goed is te bevatten: er waren juist heel veel droogvallende plassen, met slikranden waar ze op zich prima in konden peuteren. Blijkbaar was hier niet genoeg prooi voorhanden.

Wulp   **0**   **RL Kwetsbaar**

Het blijft tobben met deze vroeger iconische soort van het veen. De kleine opleving van vorig jaar deed uitkijken naar een terugkeer, maar vergeefs. In het boerenland gaat het helemaal slecht met ze, er was dus even de hoop dat ze het hun vanouds bekende biotoop hadden herontdekt. Niet dus, wat rest is melancholie.

Tureluur   **6**   **RL Gevoelig**

Ook deze moest wat inleveren ten opzichte van een jaar eerder, maar Tureluurs lijken toch het veen zoals het er nu bijligt blijvend te waarderen. Ze zijn wat minder boerenlandvogels dan andere soorten uit deze groep, en zelfs een beetje een opportunist. Gezien een geconstateerde waarschijnlijke nestplaats en verder ook enkele alarmerende paren zullen ze ook zeker wel succesvol hebben gebroed.

Kokmeeuw   **2**   **Oranje lijst: potentiële kandidaat RL**

Grote groepen Kokmeeuwen boven de plassen, lang beeldbepalend voor het veen, ze waren dit voorjaar geheel afwezig. Er is één uitzondering: op dezelfde plek als vorig jaar, goed zichtbaar vanaf het wandelpad, was in ieder geval één bewoond nest. Het zal waarschijnlijk wel hetzelfde exemplaar als die van vorig jaar zijn geweest. Aan de hand van twee gelijktijdig alarmerende paren kunnen we hier nu spreken van een kolonie. Kuikens zijn overigens van de broedende vogel niet gemeld

Zomertortel   2   RL Kwetsbaar

Het lijkt een opleving, maar deze territoria zijn beide op basis van een eenmalige waarneming. Allebei in mei, twee dagen na elkaar, de ene in het noorden, de ander in het zuiden. Mogelijk zal het één vogel zijn geweest, op zoek naar een partner. Overigens is aan de noordwestrand van het veen een volière met een tortel, die zich ook laat horen. Verwarring is dan mogelijk. Zeker als je zo graag wilt...

Koekoek   6   RL Kwetsbaar

Door het nu open terrein zijn Koekoeken nu niet alleen te horen, maar ook vaker te zien. Dat maakt ook de verplaatsingen van roepende vogels beter zichtbaar. En dat maakt dan weer helder dat, hoewel ze in bijna elk deelgebied werden genoteerd, het heel vaak om dezelfde vogels gaat. Met het interpreteren is dezelfde terughoudendheid als voorgaande jaren toegepast, maar desondanks zal ook nu het aantal verschillende vogels weer lager zijn geweest. Het blijven lastpakken, maar je zou ze niet willen missen.

Ransuil   1   RL Kwetsbaar

Een aangename verrassing waren de bedelende jongen van deze uil, helemaal omdat er geen voorgaande waarneming was geweest. Wel zijn ze bekend van een slaapboom in voorgaande winter. De eerste waarnemer schatte op 4 juni twee á drie jongen, een volgende hoorde er op 15 juni nog één. De nestplaats laat een avontuurlijk stel zien, het is een groepje dennen in een verder open deel van het veen. Voor luid bedelende jongen een hachelijke plek, met op niet al te grote afstand een paar Haviken.

Velduil   1   Ernstig bedreigd

In maart en april werden regelmatig één of twee Velduilen waargenomen op steeds dezelfde plaats op de centrale veenrug. Aangenomen werd dat het om een vaste slaapplek zou gaan. Eenmaal echter vlogen er twee op een andere plek op. Daarna werden ze niet meer gezien, totdat op 20 mei daar weer een uil werd gezien. Om verstoring te voorkomen is verder niet actief gezocht naar een eventueel succesvolle broedpoging. Maar hierna zijn de uilen ook niet meer gezien. Het blijft bij: een mogelijk paar, in geschikt biotoop.

Nachtzwaluw 30

Het blijft verbazen, de aantallen van deze soort. Ze blijven het goed doen, helemaal in lijn met de positieve landelijke trend. In het veen zijn ze vooral te vinden aan de westkant, wat zeker te maken zal hebben met het aanbod aan geschikte prooien. Ook de recente kaalkapvlaktes aan de randen van het veen herbergen een aantal territoria. Hun zangposten zijn vaak de gespaarde vliegdennen. De centrale veenrug is het minst in trek, van daar hoor je ze in ieder geval het minst.

Kleine bonte specht 13

Nog een positieve verrassing, zeker als je bedenkt dat de afname aan oppervlakte bos evenredig loopt met hun toename! Vijf jaar geleden hadden ze ook zo'n opleving, daarna ging het vrij snel afwaarts. Dit voorjaar dus ineens een record. Op zich strookt dat met hun landelijke trend, hier lijkt het tegenstrijdig. Maar de jonge berkenbossen hadden hen toch al niets te bieden, het overblijvende bos dus wel. Een paar aan de rand van het reservaat, bij een drukbezochte ingang, werd brutaalweg van hun nest bestolen. Hier is een kleine P-plaats. De nestboom werd domweg onder het nest afgezaagd.

Bijgaande foto is gemaakt een dag voordat de boom werd afgezaagd. Zie ook: Nieuwsbrief nr. 20 op <https://vriezenveen.knnv.nl>

Torenvalk 0 RL Kwetsbaar

Dit is bijna een kopie van het verhaal over de soort van vorig jaar. Binnen het veen broeden ze niet, maar er gaat vrijwel geen bezoek voorbij of je ziet wel een Torenvalk op jacht, voornamelijk boven de vroegere landbouwpercelen. Maar in de naaste omtrek is nog steeds het Torenvalkproject van de Vriezenveense KNNV zeer succesvol. Met zelfs nog een wat beter resultaat wat betreft het aantal geringde jongen. De resultaten dit jaar: 10 kasten 9 bezet 46 eieren 42 jongen geringd. Er was ook nog weer een succesvol broedpaar dat het op eigen kracht doet, net buiten de zuidkant van het veen. Deze resultaten zijn in flagrante tegenstelling met hoe de soort het landelijk doet. Hier past hulde aan de vrijwilligers van de werkgroep! Het hele verslag van het project is te vinden in de nieuwsbrief nr. 20 op <https://vriezenveen.knnv.nl>

Grauwe klauwier 9 RL Bedreigd

Een Grauwe klauwier in het topje van een boom of struik: het blijft toch een uitroepteken in het rapport voor een uitstekend beheer! Hier zijn ze nu uitsluitend te vinden in en om de vroegere landbouwgronden aan de westkant. Tot voor kort ook nog wel bij eenzelfde hooiland aan de oostkant, maar daar zijn ze al een paar jaar niet meer gezien. Daar maakten ze evenals aan de westkant gebruik van braamstruweel, maar dit raakt overgroeid door opgaande struiken. Braambossen zijn blijkbaar toch wel cruciaal voor ze.

Aan de westkant zijn deze bij het beheer deels gespaard gebleven, een gouden greep. Het grasland biedt daarbij blijkbaar genoeg grote prooien voor hen. De negen territoria van dit voorjaar zijn een heel fraai record, en in lijn met de landelijke trend. Alle reden om met deze omgeving zorgvuldig om te gaan. De Telgroep heeft haar zorgen bij de toekomst van dit deel van het reservaat. Hiervoor staat een totale afgraving van de bouwvoor gepland, met als stip aan de horizon schrale vegetaties. Die zullen er zonder kunstgrepen niet komen, als je het soortenrijk wilt tenminste, en dat zal bovendien een hele tijd duren. Daarmee gooi je de waarden die er nu al zijn weg. We moeten het er nog maar eens over hebben.

Wielewaal 14 RL Kwetsbaar

Na vorig jaar was er even de angst dat dit juweel voor Engbertsdijksvenen verloren zou gaan. Gelukkig is er weer wat herstel, en zitten ze op hetzelfde aantal als in 2020. Wel zaten ze nu op één na allemaal aan de westrand van het reservaat. Wat voor de gebruikers van het fietspad daar natuurlijk een feest is, want wie wordt er nu niet vrolijk van een aanmoedigend dudeljo? Maar het maakt ze ook wel kwetsbaar, met de gedachte werkzaamheden hier. In het najaar is hier nog één van de hoog opgaande houtsingels verwijderd,

om een sloot te kunnen dempen. Hierin was ook een territorium, met een geslaagd broedgeval, met uitgevlogen jongen. Ook dit is een soort die landelijk steeds verder achteruitkacht: alle reden om extra voorzichtig om te gaan met de laatste goede plekken!

Raaf 1 RL Gevoelig

Het is ze eindelijk gelukt! Na een aanloop van vijf jaar waarin ze altijd jaarrond aanwezig waren, werd dit jaar met zekerheid gebroed. Dit was in een stuk bos waar ze een jaar eerder al eens met bouw materiaal naartoe vlogen. Op 10 mei werd het nest beklommen om de jongen te ringen. Er bleek er echter maar één op het nest aanwezig, maar de hoeveelheid mest en andere resten doen vermoeden dat hier meer jongen zijn geweest. Het ene jong is geringd en teruggeplaatst, maar even later waren alle Raven vertrokken. Dat moet zonder jong zijn geweest, deze was nog niet vliegvlug. Beschuldigende vingers wijzen op het stel Haviken, dat hier vlakbij maar buiten het reservaat een territorium heeft. Dicht bij het Raven nest was ook een broedende Sperwer, ook dit nest bleek later leeg. Waarschijnlijk regeert moeder Havik hier met straffe hand. In 'De Takkeling', het tijdschrift van de Werkgroep Roofvogels Nederland, stond eenzelfde geval beschreven. Ook hier werd een Ravenjong een prooi van Haviken, ook van twee horsten dicht bij elkaar. Het jaar erop namen de Raven wraak, en vernielden de eieren van het Havikspaar. Pas na vier jaar, toen de Raven verkast waren, slaagden de Haviken er weer in met succes te broeden. Dat maakt heel benieuwd of we hier komend voorjaar ook zo'n grimmige burenruzie kunnen verwachten. De Raven zijn er in ieder geval alweer terug op hun vertrouwde plek.

Symen Deuzeman en Rick de Ruiters bij het ringen van de Raaf.

Matkop 2 RL Gevoelig

We waren ze al kwijt, maar dit voorjaar werden toch weer op twee plekken zingend aangetroffen. Ook weer aan de westkant, in de periferie van het telgebied. Matkoppen zijn bezig met een snelle terugtrekking uit ons land, mogelijk als gevolg van de stijgende temperaturen. In hun wetenschappelijke naam vinden we als afkomst: van de bergen. Zo te zien gaan ze zich daar weer meer aan houden.

Veldleeuwerik 26 RL Gevoelig

Waar de andere vogels van het boerenland binnen het veen veelal moesten inleveren na hun prachtige seizoen van vorig jaar, reikten Veldleeuweriken dit jaar tot nog grotere hoogten. Ze haalden zelfs bijna een verdubbeling ten opzichte van wat toen al een onverwachte top was. Het zwaartepunt van dit feestje is nog steeds een stuk van de veenrug, twee jaar geleden van houtgewas ontdaan. Voor een soort van de Rode Lijst en de rode cijfers een mooie opsteker.

Spotvogel 2 RL Gevoelig

Spotvogels zouden bij de soorten behoren die moeite hebben met de klimaatveranderingen. Voor je eigen beeldvorming klopt dat eigenlijk niet, je associeert de vrolijke uithalen van deze gast nu eenmaal met mooie zomerse dagen. Ze komen niet voor niets pas als één van de laatste broedvogels aan zou je denken, maar ze schuiven blijkbaar toch op naar het noorden. De rigoureuze teruggang in het veen heeft echter ongetwijfeld met het beheer te maken. Het zwaartepunt van deze soort was langs de randen van het grasland aan de westkant, en hier is de opslag waar ze zich thuisvoelen geheel verwijderd. In deze westrand waren in 2019 nog 14 territoria van de in totaal 18 in het veen. Helemaal weggevaagd, alleen aan beide uiteinden van het reservaat kon nog één zingende vogel vastgelegd worden.

Grote lijster 8 RL Kwetsbaar

Na een terugval van een paar jaar heeft deze onmisbare vroege voorjaarsheraut zich gelukkig weer wat hersteld. Ze zijn weer op het niveau van wat we jarenlang normaal vonden voor ze. Met twee concentraties met wat ouder bos, zowel in het noordpunt als in het zuiden van het terrein.

Grauwe vliegenvanger 4 RL Gevoelig

Altijd knap als een nog steeds goedwillende, maar vergrijzende groep vrijwilligers toch nog steeds weer enkele van deze onopvallende soort aan de waarnemingen kan toevoegen. Van de zang moet je het in ieder geval niet hebben.

Blauwborst 97

Ze halen het dit jaar weer net niet, de honderd. Maar het blijft toch bijzonder voor de mensen die ooit in het verleden opgewonden naar de schaarse plekken togen waar je dit juweel kon bekijken. In het veen was dat voor het eerst in 1981. Pas in 1996 haalden ze voor het eerst de dubbele cijfers, daarna ging het hard. In 2012 haalden ze hun voorlopige top met 98 territoria. Daar komen ze dit jaar dus net niet aan. Het is opmerkelijk om te zien, hoe betrekkelijk koud het hen blijkbaar laat hoe Engbertsdijksvenen voortdurend van aanzien veranderd. Wat ze mee hebben, is dat ze niet gauw over het hoofd worden gezien, in de korte tijd dat ze zich ook volop laten horen. Het zijn de publiekstrekkers van het veen. Met de Heikickers hebben ze gemeen dat men speciaal voor hen naar het veen komt in de korte tijd dat ze zich goed laten bekijken.

Paapje 1 RL Bedreigd

Alweer een heel matig seizoen voor deze vroeger voor het veen gewone soort. Het ene territorium is van een mannetje dat volhardend bleef zingen, met een eerste waarneming op 24 april en een laatste op 23 mei. Dit op steeds dezelfde plek op de hoogveenkern. Er is geen aanvullende waarneming, je mag aannemen dat hij vrijgezel is gebleven.

Roodborsttapuit 72

Samen met de Blauwborst al jaren een aandachtstrekker van formaat. Eveneens fraai van kleur, en daarbij altijd op de uitkijk op het topje van een struik of op het draad van een raster. Dat laatste zie je de Blauwborst niet zo gauw doen, maar een stipje op een struik kan altijd één van deze twee wezen. De laatste paar jaren gaat het de Roodborsttapuit wat minder dan de Blauwborsten. Dat is nog niet zo lang het geval: een jaar of tien geleden was de juist deze soort die wel de grens van honderd territoria bereikte. Ze hebben dus wat meer moeite met de veranderde omstandigheden, maar ze zijn dan wel weer meer verspreid. Elke teller kon er dit voorjaar in zijn kavel minstens één aan zijn lijst toevoegen.

Gele kwikstaart 7 RL Gevoelig

Deze paste zo mooi in het rijtje boerenlandvogels die het plotseling zo voor de wind gingen in het veen. Van een altijd schaarse vogel met slechts enkele territoria fleurden ze deze groep de laatste twee jaar met 15 territoria ineens heel mooi op. Dat aantal is nu weer gehalveerd, hoewel voor de oppervlakkige beschouwer er voor hen maar weinig is veranderd. De Gele kwikstaarten hadden voorgaande jaren een bolwerk van 7 territoria centraal in het veen, deze concentratie was dit jaar volledig verdwenen.

Graspieper 46 RL Gevoelig

Vermeldenswaard is zeker de opleving van de Graspieper, met een niveau dat in 2003 voor het laatst werd gezien! Dat loopt vooruit op het landelijke voorkomen, dat als stabiel wordt gekwalificeerd. In het veen is de grootste dichtheid nu een paar jaar in hetzelfde deel waar ook Veldleeuweriken, en tot vorig jaar dus ook Gele kwikstaart, voor zoveel vreugdevolle nostalgie zorgden.

Kneu 28 RL Gevoelig

Nu al een jaar of zes op ongeveer hetzelfde niveau, maar dat is dan wel een halvering ten opzichte van een lange reeks van jaren daarvoor. Dat waren de jaren dat je alleen al bij een rondje over de droge hei bij Kloosterhaar begeleid werd door meer dan tien zingende Kneutjes. Ze waren er recent bijna verdwenen, met de zes van dit jaar ben je dan alweer helemaal blij. Dit heidegedeelte is nog niet zo lang in begrazing genomen. Wat voor effect dat heeft op de broedvogels zal nog moeten blijken.

Geelgors 39

Dit was jarenlang één van de meest kenmerkende soorten van Engbertsdijksvennen. Ze werden eerder dan ook maar om de vijf jaar geteld, vanwege het tijdrovende handwerk van het interpreteren. Maar ze glijden langzaam maar zeker steeds verder weg, en zijn nu op het laagste punt ooit aangeland. Van de 119 in 2003 kun je alleen maar meer van dromen. De stoffige zandpaden waar ze voor je gevoel zo bij horen, zijn de laatste jaren stoffiger dan ooit. Daar kan het niet aan liggen. Maar mogelijk is het verwijderen van de opslag langs deze paden mede een reden om het veen te mijden. Je moet ook als Geelgors wel een podium hebben om te kunnen optreden.

Wintervogels

Ook in het seizoen 2021-2022 is weer volop geteld aan de wintergasten; namelijk één telling per twee weken. De tellingen starten één uur voor zonsopkomst en duren circa drie uur. Per telling staan op verschillende posities tellers, die eerst vanaf deze plek de uitvliegende slaapplaatsvogels tellen, en daarna een ronde door een eigen deelgebied lopen en hier de watervogels en Klapeksters tellen.

De talrijkste slaapplaatsvogel in Engbertsdijksvenen was als altijd de Toendrarietgans. Het maximum van 9.944 vogels werd geteld op 20 november. De soort verscheen weer vroeg en was 2 oktober al met ruim 1.700 exemplaar present. Op een opleving na met 4.240 exemplaren op 5 februari waren de aantallen het hoogst in de periode eind oktober – begin december.

Er waren deze winter Blauwe Kiekendieven op slaapplaatsen aanwezig van half september – half april. In de eerste helft van november liep het aantal snel op naar 14 exemplaren. Echter van half november tot eind december viel het aantal terug naar 5 – 9 vogels. De mogelijkheid bestaat dat er toen vogels in zogenaamde vanggewassen in cultuurland sliepen. Vanaf begin januari liepen de aantallen weer op. De meeste vogels waren aanwezig tussen half januari en eind februari; het aantal schommelde toen tussen 13 en 21 vogels. Op 12 maart werden 23 vogels op een ochtend geteld, waarschijnlijk veroorzaakt door het verschijnen van doortrekkers op de slaapplaats. Er zijn plannen voor een onderzoek met gezenderde kiekendieven, vergunning voor het vangen en zenderen zijn aangevraagd.

Verder worden braakballen verzameld om meer te weten te komen over de prooien van de kiekendieven. Soms gaat dat mis, we zien Ben Koks, deze keer de man naast de dijk. Op de dijk Peter van den Akker.

Er zaten dit seizoen minstens 4 territoriale Klapeksters in Engbertsdijksvenen die verschillende delen gebruikten.

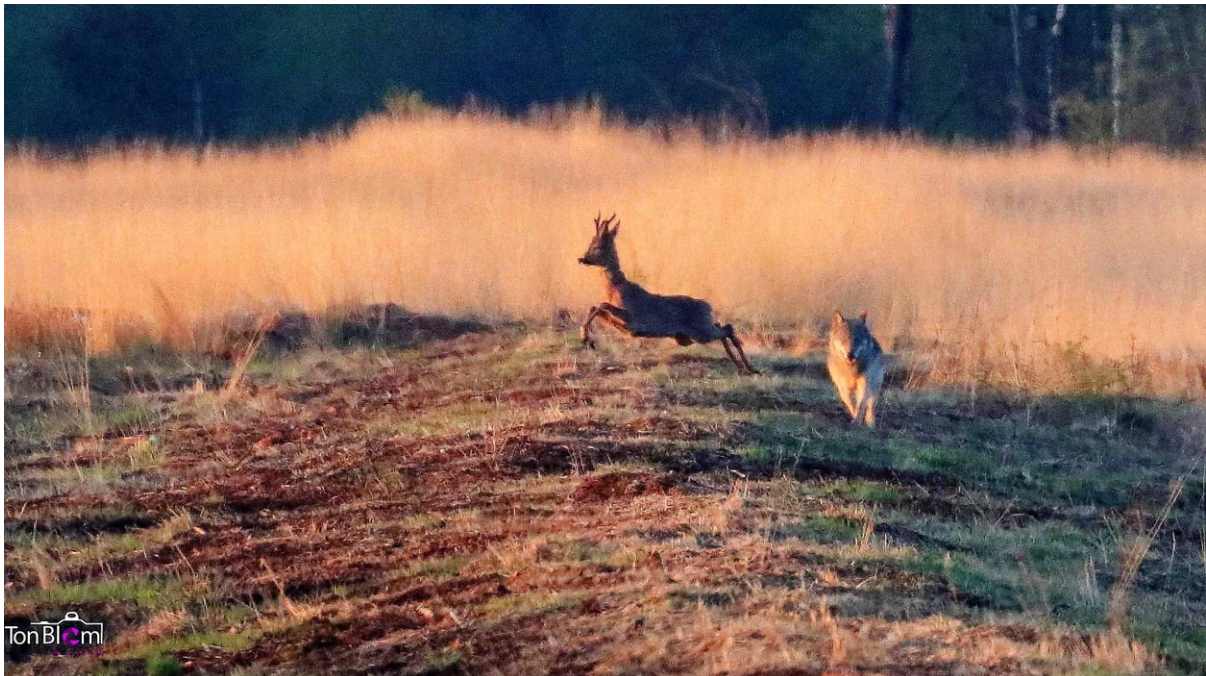
Deze beknopte gegevens zijn uit het verslag Wintertellingen in Engbertsdijksvenen in seizoen 2022 – 2023. Het verslag is in zijn geheel verschenen in Ficedula 51.4 <https://twwg.nl/ficedula.shtml>

Overige soortgroepen

Zoogdieren

Bij de zoogdieren kun je er niet omheen: de eerste **Wolf!** Natuurfotograaf Ton Blom had op 20 april de primeur. In tC Tubantia vertelt hij: *'Het gebeurde in alle vroegte, rond tien voor zeven. Ik was eigenlijk op zoek naar wilde zwijnen, maar die kwam ik niet tegen. Terwijl ik even op een bankje zat, zag ik plots een ree, met kort daar achter een ander beest. Een wolf! Plots stootte de wolf op de reebok af. Nee, hij kreeg de ree niet te pakken. De ree was veel te snel voor de wolf'*. Deze wolf kuierde later op de dag op zijn gemak door het boerenland aan de noordkant van de Verbindingsleiding naar het westen. Een ooggetuige, bezig aan haar hardloopronde, was één van de waarnemers. Groot was hij, viel haar op. Iemand anders zag hem door een weide met vee lopen, maar Wolf en vee bleven daar onaangedaan onder. Later in het jaar kwamen meer waarnemingen van Wolven in deze buurt, of met het bewijs daarvan. Van de kudde schapen van Vereniging het Veenschap werden er meerdere het slachtoffer. Binnen Engbertsdijkerven zijn geen Wolven meer in levenden lijve gezien, wel werd daar op 9 mei nog een verse drol gevonden.

Er was nog een nieuwkomer, zij het minder spectaculair: de **Beverrat**. De eerste in een plas in het zuiden, daarna nog twee keer een exemplaar in het centrum van het veen. Niet zo opzienbarend als de opkomst van de Wolf, maar evengoed een indrukwekkende verschijning, als je het geluk hebt ze een keer op het droge te zien. Waar de meningen over het verschijnen van de Wolf uiteenlopen, is men minder coulant met deze soort. Er is zelfs een beperkte grensbewaking ingesteld om de opmars vanuit Duitsland een halt toe te roepen. De waterschappen zijn voor deze soort vooral beducht om hun graafwerk in waterkeringen. De waargenomen dieren in het veen zullen door de kieren aan de grens geslipt zijn. Waarschijnlijk via de Dooze vanuit Duitsland, volgens de coördinator bestrijding van het waterschap een veel gebruikte route.

Hazen, Reeën en Zwijnen werden als gewoonlijk het meest gemeld. De eerste twee uit alle deelgebieden wel eens, de meeste toch wel langs de oostkant van het veen. Dat laatste geldt zeker voor de Wilde zwijnen. Er zijn daar een paar bijna vaste plekken waar je ze kunt overlopen, meteen een goede reden om er met een boogje omheen te lopen.

In weerwil met de verhalen over de woeste inborst van de zwijnen is er nog nooit een aanvaring geweest tussen zwijnen en tellers, maar je wilt ook niet de eerste zijn. Dan maar een lichte onnauwkeurigheid in het voorkomen van een broedvogelsoort.

Dat Engbertsdijksvennen een heel aantrekkelijke woonplaats vormen voor de zwijnen blijkt wel heel duidelijk uit de afschotcijfers van de FBE: van de in totaal 39 in 2021 geschoten zwijnen in Overijssel kwamen er 31 voor de loop van de WBE Vriezenveen. Het is dan ook goed te begrijpen dat de landbouwers vooral ten oosten van het veen hier niet blij mee zijn.

Uit: Ons Voorgeslacht, in zijn dagelyksch leven geschilderd. Willem J. Hofdijk.

Vossen zijn dit voorjaar merkwaardig weinig waargenomen: tijdens de inventarisaties slechts twee keer. Eenmaal een volwassen dier aan de noordoostkant, maar een grote verrassing was toch wel de twee kopjes van jonge Vosjes op een plek waar ze nog nooit eerder waren gezien. Het bleek om een burcht te gaan in een droge sloot. Deze welpen zijn grotendeel opgegroeid op een luxe dieet: rondom lagen resten van Reeën. Dat is op zich niet zo gek, niet zo ver uit de buurt is een plek waar door de valwildbeheerder van de WBE verongelukte of verdronken Reeën worden teruggegeven aan de natuur.

Wat wel heel bijzonder is: er was dit jaar geen enkele melding van **Konijnen**. Het is haast niet voor te stellen als je bijvoorbeeld de gatenkaas in de bodem bij de oude schaapskooi hebt gekend.

Van **Dassen** werden alleen sporen gevonden: prenten, en in het oude grasland aan de westkant graafputjes. Ook voor hen zijn deze graslanden van belang.

Reptielen en amfibieën

Bij de reptielen gaat de meeste aandacht uit naar **Adders**. Elk voorjaar is het voor velen een sport om de zonnende dieren te vinden. Maar dit jaar kregen deze, maar vooral ook de **Gladde slang** extra aandacht. In overleg met Ravon zijn op een paar plaatsen in de noordkant van het veen reeksen golfplaatjes gelegd, als schuilgelegenheid voor reptielen. Door regelmatig deze langs te lopen kun je een beeld krijgen van het voorkomen. Dit omdat Staatsbosbeheer toch wel graag wil weten wat het risico is voor deze groep bij de werkzaamheden. Voor het noorden is gekozen, omdat daar de Gladde slangen het meest zijn waargenomen. Tot nu toe dus altijd bij toeval, het is een heel obscure soort.

Een mooie verrassing was dan ook de foto van een volwassen Gladde slang, gemaakt door een buurtbewoner die dacht een Adder te zien. Dit was juist in het zuiden, waar ze slechts een enkele keer eerder zijn waargenomen, wel op dezelfde plek.

Dit jaar was er verder nog een onderzoek naar het voorkomen van de **Boomkikker**, en dan vooral naar de jongen daarvan in een maïszakker aan de rand van het veen. Deze akker is eigendom van de provincie, en wordt verpacht. Een bezorgde buurtbewoner trok daarvoor aan de bel, omdat hij zag dat zich daarin jonge kikkertjes ophielden. Deze zouden dan verloren gaan met het hakselen van de mais. Er is naar gekeken door een ecooloog van de provincie, die inderdaad enkele kikkertjes vond.

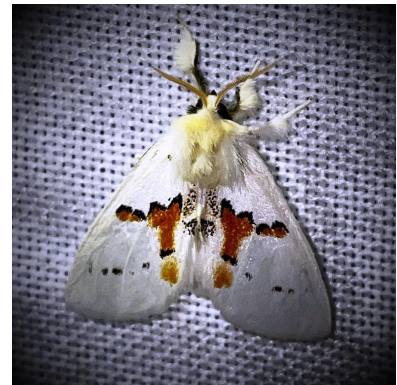
Maar er werd daar geen actie op ondernomen, met het argument: dat het buiten Natura 2000 gebied is, de populatie hier niet uit zichzelf is gekomen, dit daarbij geen geplande herintroductie betrof, en bovendien genetisch afwijkend van die op andere Overijsselse voorkomens. Het komt erop neer dat deze kikkertjes door deze omstandigheden op geen enkele manier speciale bescherming genieten. Des te vreemder dat bij de voorgenomen damaanleg binnen het veen, er in afwijking van het bestek een stukje dam met een bochtje om een favoriete verzamelplaats van dezelfde kikkertjes heen gelegd gaat worden.

Vlinders

Of het door de droogte komt of dat er meer aan de hand is weten we niet, maar met de vlinders gaat het ook hier niet goed. Zo werd de **Bruine vuurvlinder** dit jaar slechts één keer gezien. Wel waren er weer een aantal waarnemingen van de grote en dus opvallende nieuwkomers van vorig jaar, vrijwel alle op de intussen roemruchte tranende eik in de zuidpunt van het veen. Daarbij lijkt de **Grote weerschijnvlinder** een blijvertje, en verder werden weer een aantal keren een **Grote vos** gezien, en eenmalig een

Kleine ijsvogelvlinder.

Ook dit jaar is weer een paar nachten gekeken naar de groep nachtvlinders. Engbertsdijksvenen blijkt een belangrijk nachtvlinderbolwerk wat het aantal soorten betreft. Zo is er een mooie populatie van het **Eikenblad**, een grote spinner die tot nu toe vooral bekend is van Drenthe en De Peel. Dit is een zeldzame en bedreigde Rode Lijstsoort. Twee andere bedreigde soorten hier gevonden zijn de Rode Lijstsoort **Tweekleurige tandvlinder** en de **Veenheide-uil**. En ten slotte is er de **Hoogveenvlekkuil**. Een soort die lokaal voorkomt in hoogveengebieden in vooral Drenthe, maar van Engbertsdijksvenen niet bekend was. Dit is een ernstig bedreigde Rode Lijstsoort.

Libellen

Er is al een hele tijd niet meer specifiek gekeken naar deze groep, waar Engbertsdijksvenen jarenlang bekend om stond. Maar voor de kenners is het duidelijk dat door de droogte en de grote openheid van het gebied de aantallen vergeleken met daarvoor erg laag zijn geworden. En mogelijk speelt ook de waterkwaliteit een steeds grotere rol bij de voortplanting.

Dit voorjaar werden nog redelijk wat **Gevlekte witsnuitlibellen** gezien, en in het najaar nog de **Noordse glazenmaker**. De **Venglazenmaker** lijkt zo goed als verdwenen. Maar tegenwoordig zie je dan wel weer de **Zuidelijke keizerlibel**. De **Maanwaterjuffer** werd weer het meest van de zuidpunt van het veen gemeld.

Sprinkhanen en krekels

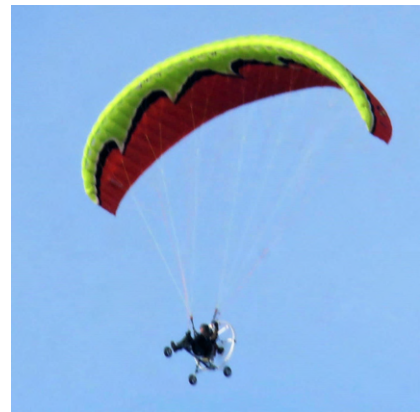
Voor de oudere tellers een groep waar je letterlijk meestal aan voorbijgaat door het afnemend gehoorvermogen. Dat geldt dan nog net niet voor de **Veenmol**, maar ook voor deze moet je er wel op gespitst wezen. Het lijkt erop dat er minder zijn waargenomen dan voorgaande jaren. Misschien speelt ook hen de droogte parten. Er werd wel een voor het veen heel bijzondere soort gemeld: de **Blauwvleugelsprinkhaan!** Daarvan worden wel vaker exemplaren met een pioniersgeest aangetroffen. Hun kerngebied in deze omgeving is toch wel de Sallandse Heuvelrug. Het exemplaar in het veen werd zoals het hoort op een zandpad op de droge heide bij Kloosterhaar gezien, half augustus.

OVERWEGINGEN EN ADVIEZEN BIJ HET TERREINBEHEER

Verstoringen

Jammer genoeg blijft dit een zorgelijk punt. Wel lijkt het erop dat de 'gebruikelijke' verstoringen door wandelaars, vogelaars en fotografen wat minder is dan in voorgaande jaren. Vaak is het ook onbedoeld, omdat het terrein zoveel toegankelijker is geworden. Voorheen dichtbegroeide dammen zijn als ze pas geklepeld zijn bijzonder uitnodigend, daar helpt een bordje met gedragsregels lang niet altijd. Wat ook niet helpt is dat aan de westkant waar juist veel wandelaars komen, de begrazing is gestopt en daarbij meteen het raster is opgeruimd. Maar de overtredingen met bijvoorbeeld crossers of ander gemotoriseerd ongemak lijkt wel afgenomen.

Een heel bijzonder irritant fenomeen is hier wel nieuw: het vliegen met een gemotoriseerd matras, het zogenaamde Paramotorvliegen. De 'gewone' parasailers kennen we hier al sinds jaar en dag, er is een vaste startgelegenheid pal ten oosten van het veen. Ook zeker wel verstorend voor vogels, maar in ieder geval geruisloos. Dat gaat niet op voor de gemotoriseerde versie: het gebrom hoor je kilometers ver, en daar wordt geen mens vrolijk van. De beoefenaars zien het zelf anders: *Paramotorvliegen is een sociale luchtvaart. (...) Er is geen infrastructuur nodig, slechts een gemaaid weiland bij een boer of een vergelijkbare locatie. Dit alles kan paramotorvliegen een hele vrije luchtvaart maken. 'Kan', want Nederland zou*

Nederland niet zijn als er geen 'regeltjes' gemaakt zouden worden, die niet in verhouding staan tot de uitvoering van de luchtvaart. Daar ga je toch anders over denken als je niet in de lucht hangt, maar op de grond eronder probeert bij een avondbezoek nog wat territoria van de Nachtzwaluwen te sprokkelen. Zoals op 12 juli, toen tegen half elf in het vrijwel donker twee van die toestellen heel laag en zonder verlichting overvlogen. Bij navraag blijken deze zich een uitvalbasis verschaft te hebben bij het Veenschap, vlak bij Engbertsdijksvenen. Het zou niet verkeerd wezen om deze mensen bij te praten over de 'regeltjes' met betrekking tot verstoring van een Natura 2000 wetland. De piloten hadden zelf wel zeer genoten van de vlucht boven dat prachtige gebied, zo lieten ze weten via Facebook. (Bij het opstellen van dit verhaal kwamen weer drie van deze brommers over. Even later kwamen grote groepen Toendrarietganzen vanuit de richting waar ze heen vlogen. Dat ze bijzonder verstorend zijn lijkt geen twijfel).

Dan zijn er nog de onzichtbare verstoringen, die ongetwijfeld ook veel zullen voorkomen. Stroperij is zo goed als zeker ook in Engbertsdijksvenen wel aan de orde. Een enkele keer zie je daar wat van, zoals het nest van de Kleine bonte specht dat met jongen en al is meegenomen. Een indicatie voor de omvang van de handel in illegaal verkregen vogels is de arrestatie van een bekend plaatselijke stroper. Hier werden negentien illegaal gevangen inlandse vogels in beslaggenomen. Maar uit de administratie van geleverde pootringetjes bleek dat het via deze manier om ruim achthonderd ringetjes, en evenveel verkochte

vogeltjes gaat. Of hierbij ook vogels uit Engbertsdijksvenen bij zijn is uiteraard niet te bewijzen. Het laat wel zien dat illegale vangst nog steeds een heel actueel probleem is. En onderstreept daarbij nog weer eens de zin van de keuze om in deze verslagen geen verspreidingskaarten op te nemen, en het bij vage aanduidingen te laten!

De voormalige landbouwpercelen

Delen van het terrein waarvoor Staatsbosbeheer alle lof toekomt voor het recente beheer zijn de voormalige landbouwgronden aan de westkant tussen veen en Paterswal. Voor een aantal Rode Lijstsoorten zijn deze steeds meer de moeite waard aan het worden.

Tot voor kort begraasd, maar sterk aan het verruigen. Ook hier is opslag verwijderd, maar naar aanleiding van de bevindingen van de Telgroep zijn daarbij stukken braamstruweel gespaard. Hier is duidelijk voor sommige soorten meer te halen dan in het veen. Hier vinden we een concentratie aan territoria van Fazant, Nachtzwaluw en Grauwe klauwier, deze laatste zelfs met een verheugend hoogste aantal ooit. Roodborsttapuiten hebben het hier ook zeer naar hun zin. De ooit aangeplante houtsingels en bosjes zijn een laatste bolwerk voor Wielewalen. Daarbij is het ook nog favoriet foerageergebied voor Klapekster, Kraanvogels, roofvogels en reigers. Dassen graven er naar eten, Vossen hebben er een burcht. Het lijkt erop dat het landbouwverleden hier doorwerkt in het aanbod aan mogelijke prooien. Het zou zeer de moeite waard wezen deze delen van het reservaat eens goed te onderzoeken op de overige fauna. Te denken valt aan onderzoek naar vlinders, loopkevers, en niet te vergeten muizen.

Het is de bedoeling hier de vroegere bouwvoor grotendeels af te graven. Dat zal zeker veel schralere omstandigheden gaan opleveren, maar het is de vraag of dat opweegt tegen het verlies aan de soortenrijkdom die er nu al is. Dit verlies zal zeker gaan gebeuren. En dat kan hard gaan: nog in 2019 waren hier 14 territoria van de Rode Lijstsoort Spotvogel. Deze zijn helemaal verdwenen na het opruimen van hun favoriete biotoop.

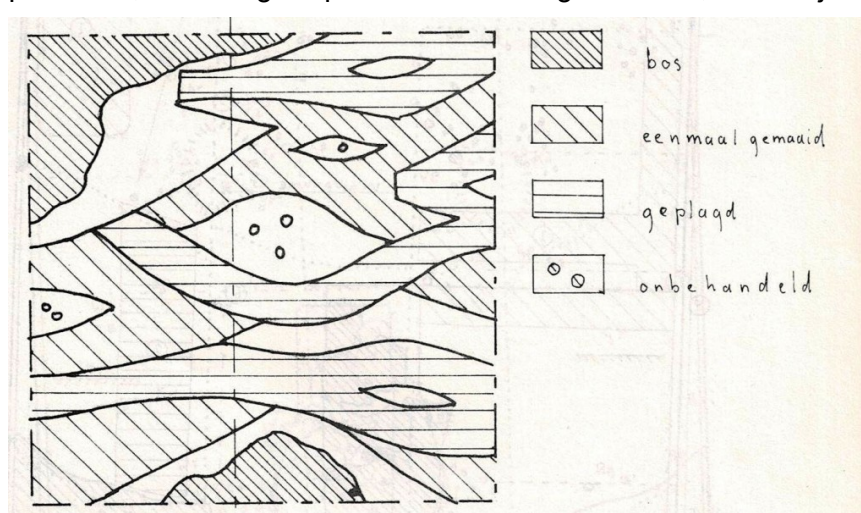
De Telgroep heeft al eerder aangegeven te willen meedenken bij beheer en inrichting van de buitenranden van het reservaat. Daar is deels gehoor aan gegeven, zoals bij het sparen van braambossen en delen van het oudste bos. Maar dit najaar is nog één van de singels waar Wielewalen hebben gebroed gekapt, om de er middenin liggende sloot te kunnen dempen. Dat had met wat overleg ook wel gekund door maar één kant te verwijderen.

In het najaar is de verruigde vegetatie gemaaid, waarbij ook beter wat delen gespaard hadden kunnen worden. Hier profiteerden bijvoorbeeld hele zwermen Putters van de velden met Kale jonker. Door deze distels en andere bloeiende planten is dit in de zomer nu al een heel aantrekkelijke omgeving voor bijvoorbeeld vlinders, sprinkhanen en krekels, wilde bijen. Het doel van afgraven is om te komen tot heischrale vegetaties en zelfs blauwgrasland. Een mooi streven, maar zonder kunstgrepen niet op gang te krijgen, en dan nog vergt het jaren intensief nabeheer. Met daarbij onzekere perspectieven in verband met nog steeds teveel stikstof, en de kwaliteit van het water dat hier dan aan de oppervlakte moet komen. Maar in de tussentijd is er voor de Rode Lijst soorten die hier nu broeden geen emplot!

In plaats daarvan zou veel beter verschraling door uitmijnen nagestreefd kunnen worden, bij voorkeur met een vorm van het sinus maaibeheer van de Vlinderstichting. Een mooiere uitgangssituatie voor een bloemrijke en gevarieerde vegetatie is er niet: een al jarenlang niet meer bemeste enorme lap grond, met al een grotendeels spontane vegetatie! Weliswaar nu nog bestaand uit minder subtiele soorten als Kale jonker, Jacobskruiskruid en grove grassen als Kropaar en Ruwe smele, maar dat zal met een beheer van maaien en afvoeren vanzelf veranderen. Verrassingen blijven dan mogelijk: in eenzelfde perceel aan de oostkant is al een fraaie groeiplaats Lange ereprijs opgedoken. Delen met bijvoorbeeld veel Pitrus zou je kunnen gebruiken om deze af te schrapen en daarmee de sloten te dempen. Dat zorgt meteen voor reliëf, en daarbij plaatselijk ook de gewenste verschraling. Met veel minder moeite dan afgraven kan zo een basis worden gecreëerd voor een heel gevarieerd biotoop. Her en der kan dan wat passend struikgewas als Jeneverbes, Brem, Hondсроos, een enkele Grove den ingepast worden. Er is in het oorspronkelijke inrichtingsplan voorzien in kleinschalige akkers, dat moet vooral zo blijven. Een dergelijke inrichting sluit hiermee naadloos aan op het 'Wies met de Patries' project van de gemeente, wat zeker draagvlak oplevert.

Daar komt nog wat bij. Bij de huidige plannen komt er een grote hoeveelheid grond vrij. Door het oorspronkelijke grote afgraven te laten schieten kan enorm worden bespaard op de kosten. Deze zullen sinds het opstellen van het plan geweldig zijn gestegen. Bovendien lever je dan een hoop stikstofuitstoot in, ook een steeds belangrijker argument.

Er is van verschillende kanten al een paar keer een voorstel gedaan hoe met weinig kosten en moeite een voorziening voor minder validen is te realiseren. Er is namelijk al een ideale plek voor, het hoogste punt van de vroegere akker, dicht bij de Paterswal. Hier is al een

fietspad met een rustpunt. Met vanaf hier een pad een eindje de bult op krijg je een plek vanwaar je een groot deel van het reservaat kunt overzien. Hiermee doe je de minder mobiele medemens een geweldig groot plezier. Deze voorziening is dan voor hen op eigen kracht te bereiken, wat met een aangelegde heuvel zeker niet het geval is.

Bijgaand kaartje is afkomstig uit een rapport van 1988, het was een ambitieus idee voor een mogelijke inrichting van een vegetatie van Pijpenstrootje op afgegraven veenbodem. Nu jaren later heet zoiets sinusbeheer, en wordt omarmd als maatregel voor het verkrijgen van veel variatie op een klein oppervlak. Dit zou hier heel goed kunnen, en dan de basis zijn voor een heel gevarieerd landschap.

Waar gaat het naartoe met Engbertsdijksvenen

De theorie: in 2008 presenteerde de Tweede Deltacommissie onder leiding van oud-minister van Landbouw, Veerman, het vernieuwde Deltaprogramma. Het werd positief ontvangen, vooral om de zorg voor de veiligheid van Laag- Nederland. Daar is in de jaren daarna ook voortvarend aan gewerkt. In het programma stond ook wel wat over Hoog- Nederland, maar dat kreeg toch wat minder aandacht. Dat valt te begrijpen: een plotselinge ramp als een overstroming spreekt meer tot de verbeelding dan een stille ramp als verdroging. Maar dit laatste begint zeker na de laatste paar zeer droge jaren ook steeds nijpender te worden. In november van dit jaar presenteerde minister Harbers van Infrastructuur en Waterstaat dan ook een advies van de Deltacommissie. Hierin wordt nu ook expliciet aandacht gevraagd voor verdroging, en overstroming door extreme neerslaghoeveelheden. Hij noemt in een toelichting een paar punten die al resultaat hebben opgeleverd, zoals het dempen van sloten en greppels in natuurgebieden. Precies dit wordt in Engbertsdijksvenen nog steeds gefrustreerd. Punt drie van de aanbevelingen van de Deltacommissie is zo helder als bronwater: ***De tijd van vrijblijvendheid is voorbij, ga echt aan de slag!***

In de praktijk: ergens in het programma van 2008 staat al de noodzaak van opvangbuffers op de hogere gronden. Dat is nogal algemeen, maar duidelijker staat het in dagblad Tubantia van 4 september van dat jaar: *'Het hoger gelegen Oost-Nederland moet in de toekomst bij extreme neerslag veel meer water vasthouden om overstromingen in West-Nederland te voorkomen. Voor het gebied van Waterschap Regge en Dinkel is om die reden 8200 hectare extra grond nodig voor waterberging. Dat is een van de conclusies van de Commissie Veerman in het gisteren gepresenteerde tweede Deltaplan'*

Ook hier eerst weer de zorg om natte voeten, maar natuurlijk ook een uitmuntende maatregel om het grondwater op peil te houden. Daar was al een mooi beginnetje voor: er was immers een buffer voor Engbertsdijksvenen gepland van 500 hectare. Dat vonden sommigen toch wel heel veel, en daarop werd na een volgend onderzoek vastgesteld dat de helft ook al heel mooi zou wezen. In die helft werken en wonen echter mensen die zich met hand en tand verzetten uit vrees voor hun toekomst. Daarbij is ondanks de reeks droge jaren angst voor vernatting voor nog steeds een argument. Terwijl hier toch al jaren steeds vaker en vroeger in het jaar de beregeningsinstallatie moet worden ingezet.: het sneeuwkanon van de lage landen. Beide zijn nodig om met enorm veel energie water van elders hogerop te brengen, om te kunnen blijven doorgaan met zaken die niet meteen een eerste levensbehoefte zijn. Zoals het telen van lelies, dan wel het op de lange latten van een berg afdalen. Hiermee worden de opvliegers die Moeder Aarde steeds vaker laat zien volstrekt genegeerd.

De Telgroep is intussen het overzicht kwijt van de procedures waarmee de start van de inrichting binnen en buiten het reservaat alsmaar opschuift. Staatsbosbeheer staat al jaren in de startblokken, maar heeft nog geen greppeltje kunnen dichten. Terwijl door stikstof en verdroging het beheer steeds verder achterop raakt. Niet alleen domineert het Pijpenstrootje steeds meer, maar er komt steeds sneller berkenopslag terug. De laatste nu zelfs in delen die begraasd worden. Dammen raken steeds sneller overwoekerd door Braamstruweel, ook als die recent nog helemaal kaal geklepeld zijn. Het is heel frustrerend dat door zorgen over het buitengebied het beheer binnen het veen alsmaar uitgesteld wordt.

Daarbij blijft het beleid van de provincie moeilijk te vatten. Zo is een paar jaar geleden alvast een compleet boerenbedrijf opgekocht, pal tegen het veen aan. Een mooie aanleiding om daar meteen een aangepast beheer op los te laten, maar dat is niet gebeurd. Aangekochte ruilgronden worden door Overijssel standaard verpacht voor reguliere bedrijfsvoering, ook al liggen ze pal tegen een Natura 2000 gebied aan. Dit is door de Telgroep meteen aangekaart bij de provincie, maar dit beleid is niet aangepast. In dit geval zijn zelfs de sloten tussen de percelen, ook die op de grens met het veen, rigoureuus schoongemaakt. De grond wordt normaal intensief bewerkt.

Er zal nog heel wat water door de drains vloeien voordat Overijssel zijn eigen doelstellingen op peil heeft. De Telgroep wenst Staatsbosbeheer alle sterkte toe met iedere keer weer frustratie door nieuwe hinderpalen.

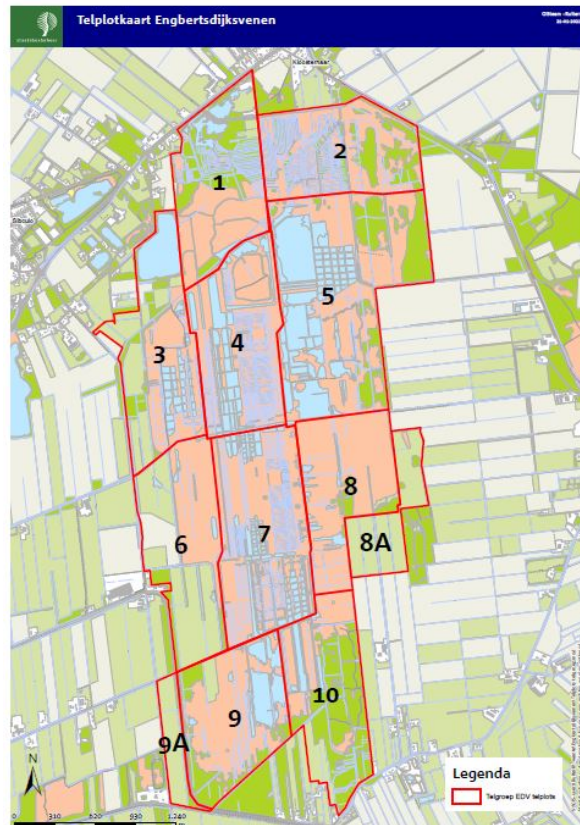

De tellers

Johan Stegeman
Jan Stegeman
Siegfried Ekkel
Peter van den Akker
Alex Huizinga
Rob Verfaillie
Rick de Ruiter
Geert Euverman
Gerjan Marsman
Leen Smits
Tom van Maanen

Telgebied

1
2
3
4
5
6
7 noord
8, 8A
9
9A, 7 zuid
10

Gerrit Schepers en Herman Stevens volgden de Kraanvogels buiten het veen.

Peter van den Akker zorgde voor het overzicht van de wintervogels

Johan Bekhuis voorzag de tekst van commentaar, waarvoor dank!

De foto's zijn van:

Ton Blom	Wolf
Henk Bos	Twee zwijnen, omgeving voormalige schaapskooi
Kees Brunink	Gladde slang
Geert Euverman	Weide van Overesch
Alex Huizinga	Tureluur, Grauwe klauwier, Wielewaal, Blauwborst, Zwijn, Gevlekte witsnuitlibel
Hans de Groot	Kleine bonte specht
Gerrit Kamphuis	Witkopstaartmees
Rick de Ruiter	Voorblad, Gele kwikstaart, Man naast de dijk, Tweekleurige tandvlinder
Gerrit Schepers	Canadese gans hybride, Kraanvogels, Velduil, Ringen Raaf, Landschap westkant
Herman Stevens	Boomkikker, Motorvlieger

Verslagen uit voorgaande jaren zijn in te zien op:

[BMP Telgroep - KNNV | Afdeling Vriezenveen](#)

De kleuren in bijgaande tabel geven de landelijke trend van de soort.

Positief ■ Gelijk ■ Negatief ■ Onzeker ■ ?

Geel = geteld in dit jaar

Grijs = niet (overal) geteld in dit jaar

Verslagen Hazelhorst >											>Avimap														
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020		2021	2022
Can gans hybride																		1						1	?
Canadese gans										1									1				1	3	1
Brandgans	3	2	9	8	9	13	15	11	11	15	11	12	22	28	19	16	7	5	9	2		1	2	2	
Grauwe gans						3	5	4	3	10	28	28	34	73	65	65	50	41	66	38	36	37	56	66	
Soepgans																							3		
Knobbelzwaan					1																				
Nijlgans	4	3	5	4	4	4	3	6	4	4	3	3	3	6	5	2	4	2	1	1		2	2	3	
Bergeend	6	7	4	4	5	4	3	4	6	5	6	6	2	3	3	1	2	3					1		
Krakeend	1	1			1		1		2	1				2	1						1	5	8	6	
Soepeend																						1		1	
Wilde eend	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x									69	53	46	49	57	59	
Slobeend	x	x	x	x		15	17	12	15	13	16	6	13	17	21	18	13	17	6	6	7	6	11	12	8
Zomertaling	12	11	11	5	9	1	5	4	1	2	6	1	3	3	1	3	6	2	2	3		2	2	1	
Wintertaling	x	x	x	x	103	x	x	x		80	82	70	65	55	65	75	96	72	46	29	44	45	41	32	41
Tafeleend	2	2	1	2	2		3	2	2	3	5	9	4	3	8	4	6	2	3	3	1				
Witoogeend	1	1	1	1	1					1			1												?
Kuifeend	x	x	x	x	55	x	x	x	x	41				40			32	19	18	10	11	11	14	13	
Brilduiker								1																	
Patrijs															1										
Kwartel	1			4		1	2	1		5	1	1	9	3	4	2	2	1	2		6	2	11	7	
Fazant	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x									1	4	6	9	6	11	
Dodaars	12	10	6	19	22	20	18	19	26	30	34	26	23	20	23	37	30	20	25	31	18	9	12	11	
Roodhalsfuut											1														
Fuut		2	1	5	5	4	5	2	2	2	2		1		1	1	1	2	2	1	1	1	4	2	
Geoorde fuut	14	30	30	18	27	15	16	15	11	12	20	16	10	21	7	10	11	4	3	1	1	3	2		
Roerdomp																							1		
Wespendief					1														1	1		1			?
Sperwer	?	?	?	?	1	1	?	?	?	1									1			1	1	2	
Havik	x	x	x	x	2	x	x	x	x	4	3	4	2	3	2	2	2	2	1	1	3	2	1	3	
Bruine kiekendief	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1															
Buizerd	x	x	x	x	7	x	x	x	x	7	4	3	2	5	3	6	4	5	3	5	5	5	6	6	
Waterral	19	17	9	19	26	18	22	19	23	28	24	24	23	20	29	35	57	45	36	24	15	19	16	27	
Porseleinhoen					2		1							1		1		1					3		KW

Waterhoen	x	x	x	x	13	x	x	x	x	17				10				2	2	3			2				
Meerkoet	x	x	x	x	25	x	x	x	x	20				18				8	7	4	1	2	2				
Kraanvogel																								GE			
Kievit	x	x	x	x	5	x	x		3	7	6	6	3	6	5	5	5	4	5	4	6	11	26	41	16		
Kleine plevier										2	2	4	3	2				1	2		1	4	4	7			
Houtsnip									4		6	4	7	5	5	9	4	8	6	4	10	11	11	6	2		
Watersnip		1	1	2	1						1			3	2		2	3	3		10	5	3	3	7	2	
Grutto																		1	1		1				GE		
Wulp		2	1	2	2	1	1	1		1	1			2	1		1	1		2	2		1	2	KW		
Tureluur		2	2	1	1	2					2	3	1	1	3	2		1	2		1	1	6	9	6	GE	
Kokmeeuw	445	490	300	505	297	405	465	555	590	299	215	235	250	418	170			1		3		20	26	2			
Zwartkopmeeuw	1								1																		
Kleine mantelmeeuw																								1			
Visdief																								1			
Holenduif	x	x	x	x	8	x	x	x	x	3									2	1		1	1	2			
Zomertortel	x	x	x	x	10	x	x		5	4	6	10	7	2			3	1	1		1				2	KW	
Turkse tortel	?	?	?	?	2																				1		
Koekoek	x	x	x	x	14	x	x		10	10	10	9	7	9	7	8	11	8	10	10	6	8	5	6	7	KW	
Kerkuil				1			1		1									1	1	1	1	1	1	1	1		
Bosuil										1		1					1	2	1			1			1		
Ransuil	?		1	?	?	?	?		1	1	2						1	2				1	1		1	KW	
Velduil																										1	
Nachtwaluw		1			1		2			3	6	3	14	21	16	29	20	18	22	12	22	32	40	35	30		
IJsvogel									1	2	2						1	1	1	1	1	1	1	2			
Draaihals							1											1	1			1				EB	
Middelste bonte specht																				2	3		1	1			
Kleine bonte specht	?		1	?	?	?	?	?	?	1		1	2		2	4	6	7	8	5	10	9	4	5	13		
Grote bonte specht	x	x	x	x	15	x	x	x	x	12						27	26	27	33	29	33	26	23	27	31		
Zwarte specht					1																						
Groene specht		1		1					1	1		1	2		1		3	3	4	3	2	2	4	6			
Torenavalk	?	?	?	?	1	x	x	x	x	2				1												KW	
Boomvalk	?	?	?	?	1	?	?		1	1	1										1				KW		
Grauwe klauwier				2	1				2	1	3	1	1		1	4	7	6	8	4	1	2	9	5	9	BE	
Wielewaal	x	x	x	x	17	x	x	x	x	26	30	29	21	17	35	24	19	17	17	18	18	14	8	14	KW		
Kauw	x	x	x	x	3	x	?	?	?	1																	
Raaf				1										1					1	1	1	1	1	1	1	GE	
Kuifmees	?	?	?	?	1	?	?	?	?		1							2							1		
Glanskop	?	?	?	?	1													1	6	3	7	6	2	1	1		
Matkop	x	x	x	x	10	x	x	x	x	3	9	7	4	5	8	12	11	7	8	9	10	2			2	GE	

Boomleeuwerik	2	4	2	1	3		1	2	2	1				1	1	1	1	5	9	9	12						
Veldleeuwerik		4		1	5	?	?	?	?	2				5	5	6	2	1	1	2	9	14	26	GE			
Oeverzwaluw	182	76	60	14	30		7		4	3	1																
Staartmees	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x				4	5	8	8	14	11	7	4	4	9				
Fluiter	?	?	?	?		2		1	1	2	1		4		2	2	1	2		8	4	3	1	1			
Rietzanger											1						1	1		1	1		1				
Kleine karekiet	x	?	?	x		4			1	2		2	2	1	1		1	1	1	1		2	2				
Bosrietzanger	?	?	?	?		1	?	?	?	1	3	3	5	3		7	5	5	4	6	3	5	4	3			
Spotvogel	?	?	?	?		5	1		3	5	6	4	6	9	6	6	7	14	17	15	16	18	7	6	2	GE	
Sprinkhaanzanger	5	1	4	4		8	6	1	8	4	16	10	7	1	8	14	7	10	18	9	3	3	2	2			
Braamsluiper	?	?	?	?		1	?	?	1	?	1								3	6	2	6	2	2			
Crasmus	x	x	x	x		144	x	x	x	x	122								192								
Vuurgoudhaantje																								1			
Goudhaantje	?	?	?	?		?	?	?	?	?									1	1	1						
Boomklever	?	?	?	?					1								1	1		1				1			
Boomkruiper	x	x	x	x		3	x	x	x	x	6				21	23	31	15	16	21	20	21	25	17			
Grote lijster	x	x	x	x		x	x	x	x	x	x				8				11	8	8	3	6	8	KW		
Grauwe vliegenvanger	?	?	?	?		1	?	?	?	1	3		2	1	1	3	1	3	2	4	5	3	4	2	4	GE	
Blauwborst	44	42	25	48		52	67	48	44	53	52	66	74	77	98	78	93	96	93	82	71	57	85	85	97		
Nachtegaal																								1			
Bonte vliegenvanger	?	?	?	?		3	x	x	x	x	6				18				12	17	13	6	8	12			
Gekraagde roodstaart	x	x	x	x		11	x	x	x	x	11				36	34	32	23	23	21	15	21	27	26			
Paapje	2	1	2	1		1		1	1	1		2	2		1	2	2		2	1	4	2	1	1	BE		
Roodborsttapuit	32	35	40	34		55	61	47	54	58	63	90	95	104	104	95	107	108	93	74	66	68	77	68	72		
Tapuit	1	1														1										BE	
Gele kwikstaart	1					1			1		1	1	4	3	2	7	8	3	4	1	1	4	15	15	7	GE	
Grote gele kwikstaart											1																
Witte kwikstaart	x	x	x	x		x	x	x	x	x	x				3				2		4	3	7	5			
Graspieper	x	x	x	x		53	x	x		16	13	10	11	15	20	20	23	17	27	20	25	16	20	37	38	46	
Boompieper	x	x	x	x		156	x	x	x	x	176					206				125							
Appelvink	x	x	x	x		6	x	x	x	x	7	3	9	2	3	7	11	7	6	14	11	11	8	5	8		
Goudvink	?	?	?	?		3	?	?	?	?						3	1	4	4	5	2	1			1		
Groenling	?	?	?	?		2	?	?	?	?						1				1	4		1				
Kneu	x	x	x	x		23	x	x		44	54	47	53	55	43	47	58	61	60	61	37	31	33	30	30	28	GE
Putter																		1		3	3	2	2				
Geelgors	x	x	x	x		119	x	x	x	x	75					59	66	53	50	44	54	54	48	47	39		
Rietgors	x	x	x	x		276	x	x	x	x	167					181					154						

TELGROEP

ENGBERTSDIJKSVENEN